

ISSN : 3030-3974

MAKON VA ZAMON

Пространство и время
Space and time

4

2026

MAKON VA ZAMON

ilmiy-falsafiy, ijtimoiy-iqtisodiy,
siyosiy-sotsiologik, ma'naviy-ma'rifiy jurnal

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) Rayosatining 2024-yil 30-noyabrdagi 01-08/3646-son qaroriga muvofiq siyosiy, tarix, falsafa, pedagogika va sotsiologiya fanlari bo'yicha dissertatsiyalarning asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

2026-yil 4-son

M u a s s i l a r: "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti va O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati

Tahririyat: *t.f.d., professor, akademik O.Salimov, f.f.d., professor M.Abdullayeva, s.f.d., professor A.Muminov, f.f.d., professor O'.Abilov, p.f.d., professor R.Choriyev, p.f.d., professor Z.Ismoilova, f.f.d., professor J.Ramatov, i.f.d., dotsent X.Pirmatov, f.f.d., dotsent G.Urazilieva, s.f.d., dotsent – A.Ravshanov*

ISSN 3030-3974

Bosh muharrir – tahririyat rahbari:
Qiyom Nazarov – *f.f.d., professor*

Nashrga tayyorlovchilar:
M.Tursunova, M.Turdiyeva, Q.Kdirbayev

Tahririyat manzili: Qori Niyoziy ko'chasi, 39,
Toshkent shahri, 100000,
Bichimi 60x84 Ofset qog'ozi. "Times" garniturasini.
Hajmi 20 b.t. Nashriyot hisob tabog'i 30 b.t. Adadi 100 nusxa

MUNDARIJA:

Бош муҳаррир минбари	“Ясоқлар” – ҳуқуқ фалсафасининг мумтоз намунаси	7
М. Каршибоев	Книга, написанная на фоне кардинальных перемен. Размышления узбекского переводчика о книге си цзиньпина «о государственном управлении»	10
Б. Талапов	Ахлоқ — қонуннинг руҳи, маънавий негизи	15
А. Tashanov	Mo‘tadillik falsafasi nima?	20
М. Mamatov	Yangi ma‘naviy makon yaratish – yoshlar kamolotining muhim omili	24
Н. Rasulov	Ekosofiya: inson va tabiat muvozanati falsafasi	28
А. Мирзахмедов	Кулгунинг ижтимоий нафосати	31
Х. Saidov	Yoshlar ongida o‘zbek harbiy sarkardalari vatanparvarlik timsoli sifatida	36
S. Karimov	Ijtimoiy tarmoq algoritmlari ta’sirida shakllanayotgan hayotiy maqsadlarning falsafiy-axloqiy tahlili	40
B. Shamsiddinov	Tadbirkorlik va ishbilarmonlikning ma‘naviy-axloqiy konsepsiyasi	45
M. Zoirova	Yangilanayotgan O‘zbek jamiyatida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish zarurati	49
Г. Нишонбоева	Ҳозирги даврда “маданият” ва “маънавият” тушунчаларини ёшлар онгига сингдириш зарурати	53
Н. Abdumajidova	Yangi O‘zbekiston markaziy osiyo mamlakatlari modernizatsiyalashuvi va ijtimoiy-siyosiy munosabatlar faollashuvining muhim sub’yekti va faol a’zosi..	57
J. Axmedov	Qashqadaryo vohasida mavsumiy marosimlarning milliy qadriyatlar bilan uyg‘unligi	61
Q. Kdirbayev	“Aksiosfera” tushunchasining nazariy-falsafiy mohiyati va shakllanish genezisi	64
О. Ортиқов	Глобаллашаётган дунё ва Ўзбекистон: ижтимоий-фалсафий мерос нуқтаи назаридан	68
K. Abidova	Yangilanayotgan O‘zbekistonda nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish tizimining me‘yoriy-huquqiy asoslari	72
Н. Suvonqulov	Abdurahmon Toshkandiy qarashlarida axloqiy madaniyat va shaxs kamoloti ...	76
S. Azamova	Oila va mahalla institutining yoshlar ekologik ongini shakllantirishdagi o‘rni...	81
N. Tog‘ayev	Imom al-Buxoriy hadislarida ilm o‘rganish masalalari xususida	85
Sh. Namroyev	Shahobiddin Marjoniyning pedagogik qarashlari va falsafasi	89
О. Межевникова	Возможности и риски цифровизации образования и развития виртуального обучения	93
I. Umarova	Yoshlar dunyoqarashida insonparvarlik tamoyilini shakllantirishning ayrim muammolari	97

“AKSIOSFERA” TUSHUNCHASINING NAZARIY-FALSAFIY MOHIYATI VA SHAKLLANISH GENEZISI

**Kdirbayev Qonisbay Muratbay o‘g‘li,
“TIQXMMI” MTU katta o‘qituvchisi
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada “aksiosfera” tushunchasining nazariy-falsafiy mohiyati, uning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy ong, ma’naviy muhit va tarixiy xotira bilan bog‘liq jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, aksiosferaning shakllanish genezisi insoniyatning qadriyatlar bilan bog‘liq tarixiy tajribasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi hamda jamiyat ma’naviy hayotidagi o‘rni asosida yoritiladi.*

***Kalit so‘zlar:** aksiosfera, qadriyat, aksiologiya, ijtimoiy falsafa, ma’naviy muhit, qadriyatlar tizimi, tarixiy xotira, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, shakllanish genezisi.*

***Аннотация.** В данной статье анализируется теоретико-философская сущность понятия «aksiosfera», а также его связь с системой ценностей, общественным сознанием, духовной средой и исторической памятью. Кроме того, генезис формирования aksiosферы раскрывается на основе исторического опыта человечества, связанного с ценностями, гармонии национальных и общечеловеческих ценностей, а также ее роли в духовной жизни общества.*

***Ключевые слова:** aksiosfera, ценность, aksiologiya, социальная философия, духовная среда, система ценностей, историческая память, национальные ценности, общечеловеческие ценности, генезис формирования.*

***Abstract.** This article analyzes the theoretical and philosophical essence of the concept of “axiosphere” and its connection with the system of values, social consciousness, spiritual environment, and historical memory. In addition, the genesis of the formation of the axiosphere is examined on the basis of humanity’s historical experience related to values, the harmony of national and universal values, and its role in the spiritual life of society.*

***Keywords:** axiosphere, value, axiology, social philosophy, spiritual environment, system of values, historical memory, national values, universal values, genesis of formation.*

“Aksiosfera” tushunchasi zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda qadriyatlar olami, ularning o‘zaro aloqadorligi, jamiyat va shaxs hayotidagi ma’naviy-me‘yoriy tartibni ifodalovchi muhim kategoriyalardan biri sifatida qaraladi. Mazkur tushuncha qadriyatlarni yaxlit tizim, ichki aloqadorlik va ijtimoiy amal qilish maydoni sifatida tahlil qilish imkonini berib, ularning jamiyat hayotidagi o‘zaro bog‘liq mazmunini ochib beradi. Shu jihatdan aksiosfera jamiyatning ma’naviy qiyofasi, tarixiy xotirasi, ijtimoiy ong darajasi, axloqiy mezonlari va taraqqiyotga munosabatini o‘zida mujassamlashtiradigan murakkab falsafiy tushunchadir.

Aksiosfera atamasi mazmunan “aksios” — qadriyat, qadr, ahamiyat va “sfera” — soha, makon, doira ma’nolarining uyg‘unligidan tashkil topgan. Bu jihatdan u qadriyatlar mavjud bo‘ladigan, shakllanadigan va ijtimoiy hayotda amal qiladigan ma’naviy-ijtimoiy makonni anglatadi. Biroq ushbu tushunchani faqat qadriyatlar joylashgan shartli maydon sifatida talqin qilish uning mazmunini toraytiradi. Aksiosfera qadriyatlarning paydo bo‘lishi, saqlanishi, baholanishi, avlodlararo uzatilishi va ijtimoiy ongda barqarorlashuvi bilan bog‘liq ko‘p qatlamli tizimdir.

O‘zbek faylasufi Q.Nazarov qadriyatlar falsafasiga oid tadqiqotlarida qadriyat kategoriyasining mazmuni va mohiyati, uning namoyon bo‘lish shakllari, qadrlash va qadrsizlanish jarayonlari, shuningdek, tarix va taraqqiyotni aksiologik anglash masalalariga alohida e’tibor qaratadi [1,3]. Darhaqiqat, qadriyatlar inson va jamiyat hayotida baholash, tanlash, ma’naviy yo‘nalish belgilash hamda ijtimoiy maqsadlarni anglash mezoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, aksiosfera jamiyat hayotida ma'naviy bezak yoki axloqiy targ'ibot vositasi doirasidan kengroq mazmunga ega bo'lib, insonning borliqni anglash, baholash, unga munosabat bildirish hamda o'z hayotiy maqsadlarini belgilash jarayonida shakllanadigan qadriyat maydoni sifatida namoyon bo'ladi. Inson mavjud voqelikni anglash jarayonida uni qadr, manfaat, ezgulik, adolat, go'zallik, mas'uliyat va burch kabi mezonlar asosida baholaydi. Ana shu baholash jarayoni aksiosferaning ijtimoiy-falsafiy mazmunini yuzaga chiqaradi.

Aksiologiya qadriyatlar haqidagi falsafiy ta'limot sifatida qadriyatlarning mohiyati, turlari, kelib chiqishi, ijtimoiy vazifasi va inson hayotidagi o'rnini o'rganadi. Aksiosfera esa aksiologik qarashlarning jamiyat hayotidagi tizimli ifodasini anglatadi. Aksiologiya qadriyatlarning nazariy mohiyatini tahlil qiluvchi falsafiy yo'nalish bo'lsa, aksiosfera ushbu qadriyatlarning tarixiy xotira, madaniy meros, ijtimoiy ong, ma'naviy muhit va inson faoliyati bilan bog'liq holda qanday yaxlit tizimga aylanishini ochib beradi.

Alohida qayd etish lozimki, "Aksiosfera" tushunchasi XX asr oxirlarida aksiologik tadqiqotlar doirasida faol qo'llanila boshlagan bo'lib, uni maxsus ilmiy kategoriya sifatida nazariy jihatdan asoslashda Estoniya falsafiy maktabi vakili L.N.Stolovichning "Aksiosfera" tushunchasi haqida" nomli ishi muhim o'rin tutadi. L.N.Stolovich aksiosfera tushunchasini izohlar ekan, "aksiosfera butun qadriy munosabatlar sohasini, ya'ni insonning olamga va olamning insonga qadriy munosabatini bildiradi"[2], deya ta'kidlaydi.

Mazkur fikr aksiosfera tushunchasining mazmunini qadriyatlarning alohida ko'rinishlari bilan cheklamasdan, uni inson, jamiyat va borliq o'rtasidagi qadriy munosabatlar tizimi sifatida anglash zarurligini ko'rsatadi. Stolovichning talqinida aksiosfera qadriyatlar olami, qadriy ong shakllari, baholash mezonlari, ideallar, me'yorlar va ijodiy faoliyat natijalarini qamrab oluvchi keng falsafiy maydon sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli mazkur kategoriya qadriyatlarni umumiy qadriy makon, ichki aloqadorlik va tizimli-strukturaviy bog'lanish doirasida tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, qadriyatlar jamiyat hayotida bir-biridan uzilgan holda yashamaydi. Ular ijtimoiy tajriba, tarixiy xotira, milliy o'zlik, axloqiy qarashlar va ma'naviy ideallar bilan uzviy bog'liq tarzda amal qiladi. Masalan, adolat qadriyati mas'uliyat, burch, inson qadr-qimmati va ijtimoiy birdamlik kabi qadriyatlar bilan aloqaga kirishgandagina real ijtimoiy mazmun kasb etadi. Demak, aksiosfera qadriyatlarning ichki mantiqiy bog'lanishini ochib beruvchi falsafiy maydon sifatida namoyon bo'ladi.

Qadriyatlar tizimi insondan tashqarida mustaqil va mavhum holatda mavjud bo'lib qolmaydi. U insonning ma'naviy ehtiyoji, ijtimoiy faoliyati, axloqiy tanlovi va hayotiy maqsadlari orqali mazmun kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, aksiosfera inson va jamiyat o'rtasidagi qadriy munosabatlarning umumlashgan ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Inson jamiyatda yashar ekan, u tayyor qadriyatlar tizimini qabul qiladi, uni o'z dunyoqarashi orqali qayta angelaydi, ayrim qadriyatlarni mustahkamlaydi, ayrimlariga yangicha mazmun beradi. Shu jarayonda shaxsning ma'naviy qiyofasi bilan jamiyatning qadriy tartibi o'zaro aloqaga kirishadi. Aksiosfera aynan shu aloqadorlikni tushuntirishga xizmat qiladi.

Aksiosferaning nazariy-falsafiy mohiyatini ochishda "ma'naviy muhit", "qadriyatlar tizimi", "ijtimoiy ong", "madaniy makon" tushunchalari bilan bog'liqligini ham hisobga olish zarur. Ma'naviy muhit jamiyatdagi ruhiy-axloqiy holatni bildiradi, qadriyatlar tizimi qadriyatlarning tartiblangan majmuasini anglatadi, ijtimoiy ong esa jamiyatning o'zini va borliqni anglash shakllarini ifodalaydi. Aksiosfera ushbu tushunchalarning qadriy mazmunini umumlashtirib, ularni ijtimoiy-falsafiy yaxlitlik darajasida talqin qiladi.

Shu o'rinda alohida ta'kidlash lozimki, Q.Nazarov tahriri ostida tayyorlangan "Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati"da ma'naviy qadriyatlar inson ma'naviyati, axloqiy qiyofasi, jamiyat a'zolarini tarbiyalash hamda ularning ma'naviy barkamolligini ta'minlash bilan bog'liq qadriyatlar tizimi sifatida izohlanadi [3]. Mazkur yondashuv

aksiosferaning tarbiya, kamolot va ijtimoiy xulq-atvorni yo'naltirishga doir amaliy mazmunini ochib beradi.

Mazkur ta'rifdan anglashiladiki, aksiosfera jamiyatning ma'naviy hayotida yo'naltiruvchi kuch vazifasini bajaradi. U shaxsning qanday maqsadlarni muhim deb bilishi, qanday xatti-harakatlarni ma'qullashi, qanday ideallarga intilishi va qanday ijtimoiy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishini belgilovchi ichki mezonlar tizimini shakllantiradi. Shu sababli aksiosfera insonning individual ruhiy kechinmalari bilan bir qatorda, jamiyatning umumiy ma'naviy tartibini ham ifodalaydi.

Aksiosferaning shakllanish genezisi insoniyatning o'zini, jamiyatni va borliqni qadriy jihatdan anglash jarayoni bilan uzviy bog'liq. Inson dastlab tabiat, oila, mehnat, jamoa, urf-odat va e'tiqod bilan munosabatga kirishar ekan, ularning hayotiy ahamiyatini baholay boshlagan. Bu baholash tajribasi asta-sekin ma'naviy mezonlar, axloqiy qoidalar, ijtimoiy me'yorlar va tarixiy xotira shaklida mustahkamlangan. Shu bois aksiosferaning genezisi insonning ma'no izlash, ijtimoiy tartib yaratish va o'z hayotini qadriy asosda tashkil etish ehtiyoji bilan bog'liq holda tushuniladi.

Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanining "Yozg'uchidan" qismida "Moziyg'a qaytib ish ko'rish xayrlik, deydilar", deb yozadi [4]. Ushbu fikr qadriyatlar genezisini anglashda ham metodologik ahamiyatga ega. Chunki har qanday qadriyatlar tizimi o'zining tarixiy ildizlari, madaniy xotirasi va avlodlar tajribasi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Aksiosferani tahlil qilishda tarixiylik tamoyili aynan shu nuqtada muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixiylik aksiosferaning o'tmishda qolib ketgan statik hodisa ekanini anglatmaydi. Aksincha, qadriyatlar tarixiy tajriba bilan boyib, yangi davr ehtiyojlari asosida qayta talqin qilinadi. Jamiyat o'z o'tmishidan ma'naviy tayanch oladi, lekin bu tayanch hozirgi ijtimoiy ong, zamonaviy hayot talablari va kelajak haqidagi tasavvurlar bilan uyg'unlashganda aksiosfera jonli tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan aksiosfera tarixiy xotira va zamonaviy anglash o'rtasidagi ma'naviy bog'lanishni ham ifodalaydi.

Aksiosferaning tarixiy-ijtimoiy asoslari, avvalo, insoniyatning jamoaviy yashash tajribasida namoyon bo'ladi. Har qanday jamiyat o'z mavjudligini saqlash, avlodlar davomiyligini ta'minlash, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va ma'naviy birlikni mustahkamlash uchun muayyan qadriy mezonlarga ehtiyoj sezadi. Oila, urug', qabila, xalq va millat shakllanishi jarayonida e'tirof etilgan axloqiy qoidalar, marosimlar, an'analar va ijtimoiy me'yorlar kengroq qadriyatlar tizimining qaror topishiga zamin yaratgan.

Qadimgi jamiyatlarda aksiosferaning dastlabki ko'rinishlari diniy tasavvurlar, mifologik qarashlar, urf-odatlar va jamoaviy axloqiy me'yorlar orqali ifodalangan. Inson tabiat hodisalari, hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlik, tartib va betartiblik haqidagi tasavvurlarini qadriy mazmun bilan boyitgan. Natijada ibtidoiy e'tiqodlar va marosimlar faqat diniy-amaliy jarayon doirasida qolmay, jamiyat a'zolarini birlashtiruvchi, ularning xulq-atvorini yo'naltiruvchi ma'naviy asos vazifasini bajargan.

Sharq ijtimoiy-falsafiy tafakkurida aksiosferaning shakllanishi ko'proq ma'naviy kamolot, axloqiy yetuklik, jamoaviy mas'uliyat va insonning ichki tarbiyasi bilan bog'liq holda rivojlangan. Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida fozil jamiyat mohiyatini izohlar ekan, "Haqiqiy baxt-saodatga erishish yo'lida bir-biriga yordam berish uchun odamlarni birlashtiruvchi shahar — fozil shahardir", deb ta'kidlaydi [5,43]. Mazkur fikr Sharq ijtimoiy-falsafiy tafakkurida jamiyat kamoloti insonlarning o'zaro hamkorligi, ezgulikka yo'nalgan faoliyati va ma'naviy yetuklikka intilishi bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinganini ko'rsatadi. Shu jihatdan Forobiyning fozil shahar haqidagi qarashlari aksiosferaning tarixiy-ijtimoiy asoslarini yoritishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Forobiyning ushbu yondashuvda jamiyatning yetukligi boshqaruv tartibi yoki tashkiliy tuzilma bilan cheklanmaydi, u insoniy fazilatlar, aql, adolat, ma'rifat va o'zaro yordam tamoyillarining uyg'unligi orqali izohlanadi. Bu esa aksiosferaning shakllanishida ma'naviy-ma'rifiy asoslar qadimdan muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. Demak, Sharq falsafiy tafakkurida

qadriyatlar tizimi jamiyat hayotini tartibga soluvchi tashqi me'yor bilan bir qatorda, inson kamoloti, ijtimoiy hamjihatlik va ezgulikka yo'naltirilgan hayot tarzining ichki mezon sifatida ham namoyon bo'lgan.

Milliy qadriyatlar masalasida o'zbek ilmiy-ma'rifiy adabiyotlarida "milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi", degan yondashuv uchraydi. Bu fikr aksiosferaning milliy shakllanish asoslarini tushunishda ahamiyatlidir. Chunki har bir xalqning aksiosferasi uning tili, tarixiy xotirasi, urf-odati, diniy-ma'naviy qarashlari, turmush tarzi va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq holda qaror topadi.

Aksiosferaning milliy asosga ega bo'lishi uning boshqa qadriy tizimlar bilan aloqasini inkor qilmaydi. Aksincha, milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlar bilan aloqaga kirishganda yanada boyiydi va o'zining ijtimoiy ahamiyatini kengroq namoyon etadi. Inson qadr-qimmati, adolat, ezgulik, tinchlik, mehr-oqibat, ilmga intilish va mas'uliyat kabi qadriyatlar har bir milliy aksiosferada o'ziga xos ifoda topadi. Shu tariqa aksiosfera milliylik va umuminsoniylik o'rtasidagi uyg'unlik maydoni sifatida shakllanadi.

Aksiosferaning genezisi qadimiy an'analar va madaniy meros bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, u har bir tarixiy davrda jamiyatning ijtimoiy tajribasi, ma'naviy ehtiyoji va hayotiy maqsadlari asosida qayta mazmun kasb etadi. U har bir tarixiy davrda jamiyatning ijtimoiy tajribasi, ma'naviy ehtiyoji va hayotiy maqsadlari asosida qayta mazmun kasb etadi. Shu bois aksiosfera tarixiy ildizlarga ega bo'lgan holda zamon bilan muloqotga kirishadigan dinamik qadriyatlar tizimi sifatida qaraladi. Uning shakllanish jarayoni qadriyatlarning paydo bo'lishi, mustahkamlanishi, ijtimoiy ongda e'tirof etilishi va avlodlararo uzatilishi bilan bog'liq uzluksiz jarayondir.

Demak, "aksiosfera" tushunchasining nazariy-falsafiy mohiyati qadriyatlar olamini tizimli, yaxlit va ijtimoiy mazmunga ega hodisa sifatida anglash imkonini beradi. Uning shakllanish genezisi insoniyatning tarixiy tajribasi, ma'naviy xotirasi, madaniy merosi, milliy o'zligi va ijtimoiy hayotida qaror topgan qadriy mezonlar bilan bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nazarov.Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2004. – B. 3
2. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati / Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009.
3. Stolovich L.N. On the Concept of "Axiosphere" // The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy. Boston University, 1998.
4. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. – Ziyouz.com kutubxonasi elektron nashri. – 220 b. Manba: https://arm.navoiy-uni.uz/wp-content/uploads/2019/04/utgan_kunlar_ziyouz_com.pdf
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikrlar. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. – B. 43.